

UDK: 725.51 (497.6 Travnik) “ 1899 ”
DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2024.53.181
Primljen: 2.6.2024
Prihvaćen: 17.10.2024
Izvorni naučni rad

Minela Radušić

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
minela.radusic@ff.unsa.ba

Vezirski grad zaslužuje jednu modernu bolnicu! – Pitanje izgradnje nove travničke bolnice 1899. i rad zavoda u prvim godinama nakon otvaranja

Sažetak: Iako je otvaranje prve bolnice u nekadašnjem vezirskom gradu važan povijesni trenutak, riječ je o jednoj neistraženoj epizodi iz bosansko-hercegovačke socijalne prošlosti. Osim da vrlo skromna saznanja o ovom pitanju upotpuni i proširi, rad ima intenciju da na izoliranom primjeru, u svjetlu vrlo kompleksnih državno – pravnih odnosa, propita i valorizira odnos austrougarske vlasti prema pitanju izgradnje novih zdravstvenih zavoda u Bosni i Hercegovini. Shodno navedenom, na prvoj razini se analizira na koji način je došlo do otvaranja i adaptacije prve bolnice u Travniku te se pokušava definirati o kakvom sanitetskom zavodu je riječ. Koji su presudni faktori zbog kojih je austrougarska vlast donijela odluku o izgradnji potpuno nove bolničke zgrade, te kakvu je ulogu u tom procesu imala Zemaljska vlada u Sarajevu, autorica nastoji dokučiti u drugoj cjelini. U kontekstu ocjene efikasnosti procesa zdravstvene modernizacije, u završnom dijelu se prate pozitivni učinci primjene modernih oblika liječenja.

Ključne riječi: općinska bolnica, Travnik, austrougarska vlast, gradsko vijeće, Zemaljska vlada u Sarajevu.

Abstract: Although the opening of the first hospital in *the town of viziers* is an important historical moment, it is an unexplored episode from Bosnia and Herzegovina's social past. In addition to completing and expanding the very modest knowledge on this issue, the paper intends to use an isolated example, in the light of very complex state-legal relations, to question and valorise the attitude of the Austro-Hungarian authorities towards the issue of building new health institutes in Bosnia and Herzegovina. In accordance to the aforementioned, the first part analyses how the opening and adaptation of the first hospital in Travnik took place, and an attempt is made to define what kind of health care institution it was. In the second part the author tries to find out what are the decisive factors that led the Austro-Hungarian government to decide on the construction of a completely new hospital building, and what role did the Provincial Government in Sarajevo play in that process. In the context of the evaluation of the efficiency of the health modernization process, the positive effects of the application of modern forms of treatment are examined in the final part.

Key words: Municipal Hospital, Travnik, Austro-Hungarian Rule, City Council, Provincial Government in Sarajevo

Travnik! – Travnik! To nije reč, muklo i hladno ime zabačene varošice, to nije Travnik, to je sada za njega Pariz i Jerusalem, prestonica sveta i središte života.
(Travnička hronika)

Iako je prema riječima bosanskohercegovačkog književnika Ive Andrića u prvoj polovini 19. stoljeća važio za *prestonicu sveta i središte života*, Travnik je nakon prebacivanja vezirske stolice u Sarajevo, a potom nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine polako prestajao to biti. Tako su se i koraci koje je, u pravcu modernizacije Bosanskog elajeta a kasnijeg vilajeta, poduzeo Topal Osman Šerif-paša u socijalno-pri-vrednom smislu najviše ticali novog upravnog središta. Premda je dolazak Dvojne Monarije koja je najveću pozornost pridavala *zemaljskom*

gradu donekle potvrdio pravac ranijih Šerif-pašinih modernističkih nastojanja, cijela bosanskohercegovačka pokrajina, pa tako i njen nekadašnji vezirski grad, počeli su dobijati zapadnoevropske obrise. Drugačiji sistem vrijednosti, posve novi stil u odijevanju, pozorišna platna, moderni sanitetski zavodi i prvi školovani zdravstveni djelatnici koji su došli s novom upravom, sve više su se mogli vidjeti na gradskim ulicama. Iako primarno zaokupljena ekonomsko-privrednim procesima, poput industrijalizacije te nastojanja da jednu izrazito agrarnu zemlju integrira u kapitalističke tokove, okupaciona vlast nije zanemarila ni kulturno-prosvjetnu dimenziju modernizacijskog napretka. Evropskim silama koje su joj u ljeto 1878. godine povjerile upravu nad “nazadnim osmanskim područjem”, Austro-Ugarska Monarhija trebala je dokazati da je sposobna da uspješno provede kulturno-civilizacijsku misiju. Pored razvoja školstva i obrazovanja, nova uprava se posvetila sanitetskom progresu bosanskohercegovačke pokrajine. Kako bi kreirala sliku o efikasno provedenom projektu zdravstvene modernizacije, austroguarska vlast je, pored systemske izrade prvih sanitetskih propisa te implementacije tada savremenih, znanstveno priznatih oblika liječenja, pristupila otvaranju prvih modernih zdravstvenih zavoda. U tom smislu je i cilj ovog rada da na travničkom primjeru propita kada i pod kojim uvjetima dolazi do njihove izgradnje: da li Beč doista u Bosni i Hercegovini želi otvoriti moderno opremljene bolničke ustanove ili samo nastoji zadovoljiti formu. U svjetlu neriješenih i vrlo osjetljivih državno-pravnih odnosa pokušava se ispratiti uloga Zemaljske vlade u Sarajevu u procesu izgradnje sanitetskih zavoda. U svom završnom dijelu, rad ima zadatak ispitati uspješnost projekta zdravstvene modernizacije koja se primarno prati na osnovu valorizacije sanitetsko-higijenskih standarda otvorenog zdanja. Budući da u bosanskohercegovačkoj historiografiji ne postoji rad koji tematizira pitanje travničke bolnice, informacije o ovom zavodu su vrlo štute i iznimno rijetke. Vrlo vrijedna istraživanja starije bosanskohercegovačke historiografske škole te nešto obimniji poduhvati o zdravstvenim prilikama u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske

uprave – poduzeti od strane uglednih liječnika (u prvom redu dr. Izeta Mašića) – donose tek poneku informaciju o godini otvaranja ovog zavoda. Stoga je, između ostalog, i intencija ovog rada, da izuzetno skromne spoznaje o izgledu, namjeni i funkcionalnosti prvog modernog zdravstvenog zavoda u Travniku, upotpuni i proširi.

Nakon okupacije: Konsolidacija vlasti i organizacija sanitetske službe

Prvi mjeseci nakon okupacije Bosne i Hercegovine bili su iznimno teški.¹ Pored toga što je narodne mase koje su pokazivale otpor prema novom sistemu trebala umiriti, Dunavska Monarhija je u novostečenom području trebala uspostaviti svoju vlast. Taj proces, imajući na umu specifičnosti ovog prostora te višestoljetno osmansko prisustvo, nije mogao proći preko noći. Iako, nakon Berlinskog kongresa, donešena *Novopazarska konvencija* nije razriješila dilemu karaktera okupacije, ona je u pogledu definiranja principa uprave nad bosanskohercegovačkim teritorijem bila ipak značajan dokument. S jedne strane je političkim krugovima Monarhije dala do znanja da je osmanski sultan i dalje legitiman suveren na ovom području, dok je, s druge, naglašavajući *princip samofinansiranja*, u narednom periodu determinirala glavni pravac finansijske politike u Bosni i Hercegovini.² Nakon što je krajem februara 1879. godine definirano da se, pored Zajedničkog ministarstva finansija na višoj, i uprava nad okupiranim područjem na nižoj razini, povjeri Zemaljskoj vladi u Sarajevu, trebalo se krenuti i s organizacijom

¹ Uništena poljoprivredna osnova i opustošena vojnim operacijama zemlja su se, uz finansijsku istrošenost, za austrougarsku upravu nametale kao glavne poteškoće. O finansijskim izazovima vidi: Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Hercegovina: 1878–1918* (Seattle: University of Washington Press, 1963), 229.

² Princip samofinansiranja je u značajnoj mjeri determinirao politiku izgradnje i finansiranja zdravstvenih zavoda u Bosni i Hercegovini – a time i općinske bolnice u Travniku. *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen, Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878–1880. Allgemeiner Theil – Politische Verwaltung. 1878–1880, Band I* (Wien: Stadtsdruckerei, 1880), *Convention zwischen Oesterreich – Ungarn und der Türkei vom 21. April 1879*, 4-5.

sanitetskih poslova.³ Odlukom Beča oni su potpali pod nadzor bosanskohercegovačke vlade, tačnije ulazili su u djelokrug njenog prvog odjeljenja.⁴ Iako je, imajući u vidu nejasan status pokrajine, stanje u Bosni i Hercegovini i dalje bilo nestabilno, austrougarska vlast se vrlo brzo bila prinuđena uhvatiti u koštac s nizom socijalnih nedaća koje je na terenu zatekla. Nerazvijeni sistem zdravstvene zaštite, vrlo skromni kapaciteti postojećih bolnica su, uz nedostatak stručnog personala i problema raznih bolesti, bili ključni razlozi zbog čega se krenulo s hitnim organiziranjem zdravstvene službe.⁵ Samo nekoliko mjeseci nakon okupacije, lepeza nadri liječnika je naredbama Zemaljske vlade iz februara i augusta 1879. godine bila zvanično istisnuta iz sistema djelovanja.⁶ Krenulo se sa “vrbovanjem” kvalificiranog medicinskog osoblja koje je u narednom periodu trebalo u Bosnu i Hercegovinu pristizati iz različitih dijelova

³ Prvobitno je novookupirana pokrajina bila povjerena Zajedničkom ministarskom savjetu, da bi februaru 1879. vrhovna kontrola bila prebačena na Zajedničko ministarstvo finansija, odnosno na njegovo Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 21 i 29; Dževad Juzbašić, “Die österrichisch – ungarische Okkupationsverwaltung in Bosnien – Herzegovina, Einige Aspekte der Beziehungen zwischen Militär- und Zivilbehörden”, Prilozi, br. 34 (2005): 87; Mustafa Imamović, “Uvodna riječ o Bosanskom ustavu”, u: Bosanski ustav (Sarajevo: Muslimanski glas, 1991), 7-56. 1991, 24.

⁴ Organizacija zdravstvene službe i drugi sanitetski poslovi bili su odmah uključeni u djelokrug prvog odjeljenja Zemaljske vlade (njem. *Abtheilung für innere Verwaltung*). Sammlung der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen, Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen. 1878 – 1880. Band I. *Provisorischer Wirkungskreis des Chefs der Landesregierung in Bosnien und der Herzegovina*, 11. Vidi: čl. 9. i 10; M. Zon, “Razvitak zdravstvene i medicinske kulture u Bosni i Hercegovini pod Austro – Ugarskom okupacijom. Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae, Anno X. br. 2 (1970): 131.

⁵ Uredbom Druge vojne komande u decembru 1878. bila je osnovana sanitarna policija. Risto Jeremić, Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama od kraja XIX vijeka (Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935), 119.

⁶ Sammlung der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen, Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen. 1878 – 1880. Band I, Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 19. Februar 1879, br. 1999 pol. betreffen die Regelung des Apothekergewerbes in Bosnien und der Herzegovina, i Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 24. august 1879. br. 13791 betreffend die Ausübung der ärztlichen, wundärztlichen, zahnärztlichen, thierärztlichen und Hebammen Praxis in Bosnien und der Herzegovina, 91-92. i 110-112.

Monarhije.⁷ Prvi koraci bili su načinjeni i u pogledu suzbijanja zaraznih bolesti.⁸ Sljedeći iznimno vrijedan poduhvat austrougarska vlast je napravila na polju rješavanja smještajnih kapaciteta hendikepirane bolničke službe. Adaptacijom malih *hitnih bolnica* (*Nothspitaler*)⁹ koje su, imajući na umu pravno osjetljiv status bosanskohercegovačke pokrajine, bile finansijski najoptimalnije rješenje, posteljna raspoloživost bosanskohercegovačke sanitetske mreže bila je značajno poboljšana.¹⁰ Nakon što je 1882. godine završena uspostava vlasti, Zemaljska vlada je konačno pod svoj nadzor mogla uzeti sanitetske zavode, do čega je i došlo iste godine.¹¹ Budući da je stanje sada bilo nešto izvjesnije, trebalo

⁷ *Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina. 1878-1901.* (Sarajevo: Landesdruckerei, 1903), Naredba Zemaljske vlade br. 2080/B.H, od 24. februara 1879, 12; Želim naglasiti da je dolazak kvalificiranih liječnika i drugih školovanih zdravstvenih djelatnika bio značajan i zbog njihove izuzetno važne savjetodavne uloge u procesu uspostave vlasti. Vidi: "Sanitetska komisija u Sarajevu," *Sarajevski list*, 3. 5. 1883, 3; Jeremić, *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama*, 120; Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*. (Sarajevo: Arhiv Grada Sarajeva, 1969), 34.

⁸ Naprimjer, *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo, betreffend das Vorgehen bei Flecktyphusfällen und die Bildung und die Bildung von Sanitätscommissionen*, koja je denešena 29. jula 1879. godine. *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen, Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878 - 1880.* 1878 – 1880 Band I, 109.

⁹ *Nothspitaler* (*hitne bolnice*) bile su prve ustanove sanitetskog tipa koje austrougarska vlast otvara u Bosni i Hercegovini. Budući da su bile adaptirane u različitim zgradama, neadekvatnim za tu potrebu, ove ustanove nisu zadovoljavale zdravstveno-higijenske standarde vremena i ne mogu smatrati zdravstvenim zavodima u modernom smislu riječi. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906 (Zagreb: C. i Kr. Ministarstvo financija, 1906), 84; *Das Sanitätswesen, 1878-1900*, 243-246; O izgledu bolnica za nuždu: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (dalje: ZVBiH), opći spisi (dalje: opća), kut. 24, sign. 54- 83/4.

¹⁰ Budući da u objavljenoj i neobjavljenoj arhivskoj građi nisam pronašla precizne podatke o broju postelja kojima su raspolagale male hitne bolnice, nije mi tačno poznato koliko je povećana bosanskohercegovačka bolnička raspoloživost. *Nothspitaler* su prvobitno otvarane u većim središtima zemlje, a razvijale su se sljedećim redom: Banja Luka, Bihać i Tuzli 1879, te Mostaru 1881. godine. U isto vrijeme je zbog iskazane potrebe osposobljena i hitna bolnica u Bijeljini, te 1884. u Prijedoru – pa su oboljeli sa ovih područja također mogli dobiti zdravstvenu uslugu. *Das Sanitätswesen, 1878-1900*, 243-246.

¹¹ *Naredbom ob ustrojstvu i djelokrugu kotarskih ureda i okružnih oblasti u Bosni i Hercegovini od 29. septembra 1882. godine* kotarski ured je, pod nadzorom Zemaljske vlade, trebao kontrolirati rad općina u sanitetskim poslovima. U djelokrug njegovih poslova ulazio je i nadzor svih zdravstvenih ustanova u granicama te administrativne oblasti. *Sammlung*

se krenuti s iznalaskom dugoročnijih rješenja u pogledu proširenja bolničkih kapaciteta. Kada su prilike u zemaljskom gradu u tom pogledu bile stabilizirane, okupaciona vlast se posvetila i drugim kotarskim i okružnim središtima u zemlji.¹² Nakon Tuzle i Mostara, na red je došao i nekadašnji vezirski centar – Travnik.

Nekada prijestolnica, a sada varoš?! – Zdravstvene prilike u travničkom okrugu: Adaptacija i izgled prve bolnice

Iako je poslije austrougarske okupacije važio za jedan od šest okružnih centara, sanitetske prilike su u Travniku u prvim mjesecima, pa i godinama, bile iznimno teške. Epidemijske bolesti, zdravstvena neprosvjećenost i niske higijenske navike s jedne, te faktički potpuno nerazvijena zdravstvena služba u ovom okrugu s druge strane, su se za novu upravu nametnuli kao glavni izazovi. Budući da je u cijeloj Bosni i Hercegovini zatekla samo nekoliko školovanih liječnika, od kojih je dr. Gabor Gallanty duže službovao u Travniku,¹³ o zdravlju stanovništva su uglavnom brinuli narodni liječnici, hećimi, travari, vidari i dr.¹⁴ Iako se u nekoj historiografskoj i medicinskoj literaturi navodi da je, zahvaljujući zaslugama Topal Šerif Osman-paše, u Travniku koncem osmanske vlasti

der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina. 1882, čl. 40. i čl. 42. Naredbe ob ustrojstvu i djelokrugu kotarskih ureda i okružnih oblasti u Bosni i Hercegovini, 428.

¹² Iste 1882. godine austrougarska vlast je iz ladice izvukla prijedlog dr. Josepha Koetscheta koji se odnosio na obnovu Vakufske bolnice. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 203; Hajrudin Ćurić, “Zdravstvene prilike u BiH pred kraj turske vladavine”, u: Zbornik radova Prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije (Sarajevo: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1970), 183; Valerijan Žujo, Doktor Karel Bayer (Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2020), 52 i 54.

¹³ Dr. Gabor Gallanty je bio mađarski emigrant koji je inače bio vrlo dobro upoznat sa prilikama u Osmanskom Carstvu. Šukalo navodi da je, počevši od 1849. godine, dugo vremena službovao u Travniku. Aziz Šukalo i dr., “Sarajevo Private Pharmacies in the 19th and 20th Centuries,” *International Journal on Biomedicine and Healthcare* 6(2) (2018): 95.

¹⁴ Istraživanje Hane Younis na primjeru Sarajeva potvrđuje široku djelatnost travara, vidara i drugih nadriliječnika. Vidi: Hana Younis, *Od dućana do pozorišta: Sarajevska trgovačka elita 1851-1878*. (Sarajevo: Institut za historiju, 2017), 272-274.

bila otvorena varoška bolnica,¹⁵ ona, sudeći po zvaničnim austrougarskim statistikama, nije bila u funkciji nakon 1878. godine.¹⁶ Treba spomenuti malu travničku apoteku koja je u cilju pružanja pomoći tamošnjem stanovništvu bila otvorena u posljednjim decenijama osmanske vlasti.¹⁷ Pored okružnog ljekara, koji je u svojstvu sanitetskog referenta, trebao raditi na stabilizaciji zdravstvenih prilika, stanovništvo travničkog okruga (s okolnim kotarskim ispostavama i gradom Travnikom kao centrom), se u prvim mjesecima okupacije, kada je u pitanju stručni kadar, nije imalo kome obratiti za pomoć.¹⁸ U cilju rješavanja ovog problema, Zemaljska vlada je u Travniku 1879. godine otvorila novo ljekarsko mjesto.¹⁹ Već spomenuti princip samofinansiranja pokrajine, te

¹⁵ Mašić navodi da je Topal Šerif Osman-paša, nakon Sarajeva, a poslije 1866. godine, otvorio jednu vakufsku bolnicu u Travniku. Vidi: Izet Mašić, "Contribution of Arabic Medicine and Pharmacy to the Development of Health Care Protection in Bosnia and Herzegovina - the Second Part", *Medical Archive*, br. 71/6 (2017): 441; Vidi također: Izet Mašić, *Zdravstvo u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog perioda* (Sarajevo: Avicena, 1994), 5-20.

¹⁶ U *Izveštaju za upravu iz 1906. godine* se ističe da je u Bosni i Hercegovini za vrijeme okupacije bila samo jedna jedna Vakufska bolnica u Sarajevu. Vidi: Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 84; Osim mogućnosti da je travnička bolnica zbog nedostatka osoblja ili drugih opravdanih razloga mogla prestati sa radom prije 1878. godine, nije isključno ni to da ona zbog svog izgleda i neadekvatne opremljenosti nije bila ocijenjena čak ni kao provizorni zdravstveni zavod. Brojni primjeri pokazuju sličnu praksu austrougarske vlasti kada je u pitanju zatečeno liječničko i farmaceutsko osoblje. Vidi: Minela Radušić, "Odnosi vlasti prema zdravstvenom pitanju u Bosni i Hercegovini 1878–1941: komparativni pristup istraživanju" (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2024), 182-190, 208-222.

¹⁷ Imajući na umu izgled osmanskih apoteka s jedne strane, te izgled, način poslovanja te posebno detaljnu zakonsku legislativu kojom se precizira vršenje cjelokupne djelatnosti kao kvalificiranost osoblja austrougarskih, apoteke koje su otvarane u posljednjim decenijama osmanske vlasti, tako i travnička, ne mogu se smatrati modernim zdravstvenim ustanovama. Okupaciona vlast je, cijeneći nužnost postojanja jednog modernog zavoda koji će shodno standardima koji su važili u Monarhiji izdavati medikamente, 1883. godine u Travniku otvorila apoteku. Isto; Jeremić, *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama*, 105.

¹⁸ Pored grada Travnika, u travnički okrug su ulazile slijedeće ispostave: Zenica, Glamoč, Jezero, Skender Vakuf, Jajce, Varcar Vakuf, Livno, Grahovo, Prozor, Bugojno, Vakuf Donji, Županjac – Duvno. *Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, Godina 1879* (Sarajevo: C. i kr. vladina tiskarna, 1880), 4.

¹⁹ Zemaljska vlada je krajem februara 1879. godine podnijela ekspozice kojim je ustanovila instituciju *kotarsko-općinskog liječnika*. U ovoj funkciji su faktički bile objedinjenje zemaljska – kotarska i općinska služba, što znači da je bilo zamišljeno da novi travnički

činjenica da ni austrijska ni ugarska strana nisu željele preuzeti eventualne novčane izdatke, mogu se smatrati ključnim razlozima zbog kojih je odlučeno da se novoosnovana institucija *kotarsko-općinskog liječnika* finansira porezom koje stanovništvo uplaćuje za korištenje ove usluge.²⁰ Budući da je zbog izuzetno niske zdravstvene prosvjećenosti, te navike stanovništva da se u slučaju potrebe obraća nadriječarima čije su usluge pritom bile besplatne, nova vlast je koncem 1880. godine bila prinuđena ukinuti tek otvorenu instituciju.²¹ Imajući u vidu preopterećenost okružnog liječnika te nepostojanje lokalnog bolničkog zavoda, Travnik i njegova okolina su nakon zatvaranja ljekarskog mjesta, kako bi dobili stručnu medicinsku pomoć, bili prinuđeni ići u Sarajevo ili druge, bliže dijelove pokrajine.²² Odlasci u Vakufsku bolnicu u Sarajevu ili prethodno otvorene općinske bolnice u Banjoj Luci, Bihaću, Tuzli, Mostaru i Bijeljini za pacijente s područja travničkog okruga, nisu uvijek bili praktični. Kako je riječ o zavodima koji su prvenstveno bili namijenjeni stanovnicima tih općina, zbrinjavanje oboljelih s travničkog područja je, s obzirom na limitirane kapacitete tamošnjih ustanova, nekada u potpunosti bilo onemogućeno. Iz tih razloga je austrougarska vlast počela razmišljati o iznalasku dugoročnijih rješenja.²³ Budući da se

liječnik pokriva i vrši službu na dvije različite razine sanitetske vlasti. On je, osim toga, trebao liječiti sirotinju, što se može smatrati jednom od strategija kojom je austrougarska vlast željela zadobiti povjerenje stanovništva te ga privići na korištenje modernih medicinskih usluga. Prema: Naredbi Zemaljske vlade br. 2080/ b.h. od 24. februara 1879. *Das Sanitätswesen, 1878–1900*, 12.

²⁰ Isto. Riječ je o krajnje skromnim i nedovoljnim sredstvima.

²¹ Isto.

²² Vrijedi spomenuti da je, prema pisanju Tadića, austrougarska vlast nakon okupacije u Travniku otvorila jednu vojnu bolnicu. Iako je ova bolnica prvenstveno trebala biti namijenjena vojnim snagama a ne običnom stanovništvu, ona se u popisu vojnih bolnica koje u tom periodu, u rubrici *Oglas*, donosi *Sarajevski list* ne spominje. Damir Tadić, "Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova u Livnu do Drugog svjetskog rata," u: Spasenje od grijeha – Ozdravljenje od bolesti (Livno – Split: Franjevački samostan sv. Petra i Pavla, Gorica – Livno - Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu - Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – "Služba Božja, 2021), 161; "Oglas", *Sarajevski list*, 27. 8. 1881, 5.

²³ Primjera radi, kapaciteti bolnice u Tuzli koja je bila otvorena 1886. godine je bio 30 kreveta, sa mogućnošću adaptacije još dodatnih sedam postelja. Ukoliko se ima na umu da

otvaranje bolnice, imajući na umu i gustu naseljenost travničkog okruga pokazalo neophodnim,²⁴ Zemaljska vlada je 1887. godine odlučila otvoriti zaseban zavod.²⁵ Kako je finansijski pritisak na zemaljsku upravu bio iznimno velik, dodatni troškovi su se trebali izbjeći po svaku cijenu. Stoga je odlučeno da se nova bolnica adaptira u trošnoj bosanskoj kući koja se nalazila u većinskom vlasništvu travničke općine.²⁶ To je faktički značilo da će travnička bolnica ulaziti u red općinskih zavoda, odnosno da će nadležna općina najvećim dijelom finansirati njen rad i brinuti o održavanju zdanja.²⁷

Iako su iz prvih godina austrougarske uprave informacije o zdravstvenim zavodima i cjelokupnoj sanitetskoj službi rijetke i oskudne,²⁸ spoljašnji izgled i unutrašnji ambijent prvobitne travničke bolnice bilo

je tuzlanski okrug prema popisu uz 1885. godine imao 313.746 stanovnika, ovo zasigurno nije moglo zadovoljiti ni njegove potrebe. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 84; Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, Godina 1885 (Sarajevo: C. i kr. vladina tiskarna, 1886), 386.

²⁴ Travnički okrug je u ovom trenutku bio najbolje naseljeni okrug bez civilne bolnice. Prema austrougarskim zvaničnim statistikama, dvije godine prije otvaranja travničke bolnice u ovom okrugu je bilo naseljeno 218.172 stanovnika. Isto.

²⁵ *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 246.

²⁶ Sudeći po sadržaju Zapisnika travničke općine, u Travniku je prethodno bila mala hitna bolnica. Ipak, želim naglasiti da ovo nije bila klasična hitna bolnica poput onih koje su bile adaptirane u Bihacu, Banjoj Luci ili Tuzli. Naime, kako je u to vrijeme bila u toku dogradnja željezničke pruge, tačnije njene zapadne trase od Lašve do Bugojna, Zemaljska vlada je za potrebe uposlenih radnika adaptirala malu hitnu bolnicu. Budući da nije bila namijenjena liječenju stanovništva s ovog područja, to je ujedno i razlog zbog kojeg se ona se navodi u popisu hitnih bolnica u austrougarskim službenim izvještajima. Međutim, vrijedi ukazati na kontinuitet vršenja zdravstvene službe u travničkom kraju, između ova dva tipa bolničkih zavoda. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83/4. Vidi: Zapisnik travničke općine iz februara 1897. godine.

²⁷ Pored općinske vlasti, rad i održavanje travničke i drugih općinskih bolnica u Bosni i Hercegovini je u mnogo manjoj mjeri, u trenucima kada općinska blagajna nije mogla podnijeti troškove, finansirala zemaljska uprava. O neravnomjernoj raspodjeli sredstava između općinske i zemaljske službe vidi: Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 84-91; *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 387. i 385.

²⁸ O fragmentiranoj i nepotpunoj građi iz prvih godina austrougarske uprave pogledati: Minela Radušić, "Problemi i poteškoće u izučavanju *Odnosa vlasti prema zdravstvenom pitanju u Bosni i Hercegovini (1878–1941)*, prema građi Arhiva Bosne i Hercegovine," *Historia Moderna*, god. 2, br. 2 (2021): 150.

je ipak moguće skicirati. Pored veće dvokatne bosanske kuće koja je bila adekvatno preuređena, općinska bolnica u Travniku sastojala se još od dvije manje kuće te jedne barake koje su funkcionirale kao *depadans* glavnom zdanju.²⁹ Budući da su svi objekti već ranije bili izgrađeni od drveta koje je podložno promjenama i truljenju, adaptirana travnička bolnica nije bila najpogodnija za boravak i liječenje pacijenata. Niska gradnja, trošnost objekta, te zidovi koji su bili duboko ukopani u zemlju rezultirali su izuzetno velikom vlagom čime nisu bili zadovoljeni osnovni zdravstveno-higijenski standardi. Ovakvi uvjeti su mogli dovesti do pogoršanja zdravstvenog stanja pacijenata pa i do progresa nekih bolesti.³⁰ Izuzetno mali prozori kroz koje je jedva prodirala svjetlost su, uz sve navedeno, boravak u ovom zdanju činili još težim i tmurnijim.³¹

Kada je riječ o unutrašnjim sadržajima te prostornom ambijentu bolnice, on je u odnosu na prvobitne hitne bolnice bio nešto raznolikiji. Pored ložionice, kuhinje te kupatila, adaptirana travnička bolnica je raspolagala improviziranom operacionom salom koja je istovremeno služila za smještaj pomoćnog medicinskog i tehničkog bolničkog osoblja.³² Kada je riječ o bolesnicima, na raspolaganju su im stajale dvije velike sobe: jedna za muške, a druga za ženske pacijente, obje s jednakom raspoloživošću. Kako je kapacitet jedne bolesničke sobe iznosio dvanaest kreveta, bolesnici, uslijed pretrpanosti prostorije i stalne buke, nisu mogli imati za oporavak prijeko potrebni mir i tišinu. Činjenica da je prema tadašnjim važećim zdravstvenim normativima u Monarhiji na svakog bolesnika trebao otpadati 50 m³ cjelokupnog prostora, slikovito prikazuje koliko je prvobitna travnička bolnica bila neuvjetna i ispod

²⁹ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83/4.

³⁰ Takva je naprimjer, hronična infektivna bolest - tuberkuloza. Austrougarska liječnica je na primjeru sarajevske sredine potvrdila utjecaj vlažnih, mračnih i neosvjetljenih prostorija na razvoj tuberkuloze. Više o tome: Teodora Krajewska, "O tuberkulozi u Sarajevu," u: Glasnik Centralnog higijenskog zavoda, knj. III, god. II. (Beograd: Štamparija Centralnog higijenskog zavoda, 1927) 105-132.

³¹ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83/4. Vidi: Protokol zdravstvene komisije 22. 2. 1896.

³² Isto.

standarda ovog vremena. Tako je 186 m³ – koliko je iznosio kapacitet bolesničke sobe – bilo namijenjeno za dvanaest pacijenata.³³ Pored ovih sadržaja, bolnica je za stanovanje imenovanog bolničkog liječnika imala zasebno uređenu sobu što, u odnosu na bolnice koje osmanska vlast otvara u Bosni i Hercegovini, te provizorne bolnice za nuždu koje prvobitno adaptira okupaciona vlast, treba smatrati značajnim modernizacijskim iskorakom.³⁴

Hoće li Travnik konačno dobiti modernu bolnicu?

Kako se stara zapuštena kuća u kojoj je bila smještena bolnica svakodnevno obrušavala, austrougarske vlasti su počele razmišljati o izgradnji jednog novog objekta.³⁵ Cjelokupna priča je aktualizirana krajem novembra 1895. godine kada je gradsko poglavarstvo u Travniku u obraćanju tamošnjem kotarskom uredu, ističući loše stanje objekta, apostrofiralo nužnost gradnje nove travničke bolnice. Na osnovu zapisnika koji su sastavile gradske vlasti, može se zaključiti da je namjera bosanskohercegovačke vlade za podizanjem nove bolnice postojala još od 1892. godine.³⁶ Općinske vlasti su u tu svrhu već tri godine izdvajale simboličnu sumu novca koja je 1895. godine dosegla iznos od 4.613 kruna.³⁷ Smatrajući da će taj iznos uz očekivanu subvenciju iz zemaljske blagajne biti dostatan, travnička općina je zahtjev za izgradnjom, preko

³³ Dakle za jednog pacijenta je bilo rezervirano 15.5 m³, umjesto optimalnih 50 m³. Dvanaestokrevetna soba prema tada važećim zdravstveno – higijenskim standardima trebala biti volumena 600 m³. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83/4. Vidi: Zapisnik kotarske oblasti u Travniku iz februara 1897.

³⁴ U dokumentu se doslovno navodi “soba za čuvara bolesnika.” Kako je ljekar bio stručno lice koje je nadziralo (odnosno čuvalo) zdravstveno stanje pacijenata, ovdje se nedvojbeno radi o stanu/sobi za liječnika. Sve austrougarske bolnice su u pravilu imale uređene ovakve sobe. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83/4. Vidi: Zapisnik kotarske oblasti u Travniku iz februara 1897.

³⁵ *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 246.

³⁶ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 80 / 4. 4. 11. 1895.

³⁷ Iz općinskih sredstava je 1893. godine bilo izdvojeno 1.570 kruna, 1894. godine 1.728 kruna, i do konca oktobra 1.315 kruna. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54-83 / 4.

kotarskog ureda, uputila Zemaljskoj vladi.³⁸ Kako bi se, prije nego za- traži mišljenje Beča o ovom pitanju, uvjerila u nužnost podizanja novog objekta, Zemaljska vlada je početkom 1896. godine formirala zdravstve- nu komisiju koja je trebala posjetiti bolnicu.³⁹

Predvođena stručnim i kompetentnim licima, komisija je polovinom februara izašla na teren nakon čega je podnijela iscrpan izvještaj. U iz- vještaju je istakla da, za potrebe bolnice adaptirana kuća, s obzirom na prokišnjavanje, ogromnu vlagu i iznimno male trošne prozore, ne može udovoljiti zdravstveno-higijenskim standardima. Ona je, osim toga, oci- jenjena kao životno opasna za boravak oboljelih, budući da su, osim troš- nog poda i krova, opasne stepenice kojim se bolesnici svakodnevno pe- nju u izuzetno lošem stanju. Na tragu navedenog, komisija je u zaključku sumirala da se neuvjetna kuća više ne može koristiti u bolničke svrhe, te je neophodno pristupiti izgradnji potpuno nove zgrade.⁴⁰ Nakon što je postalo jasno da je pitanje travničke bolnice potrebno rješavati, Zemaljska vlada je, djelujući pod stalnim presingom Beča, nastojala pronaći finan- sijski optimalnije rješenje. Kako bi se izbjegli veliki materijalni izdaci do kojih bi došlo izgradnjom novog objekta, jedna od opcija koja se počet- kom 1896. godine razmatrala bila je adaptacija bolnice u zgradi fabrike za preradu kože.⁴¹ Nakon što je općinsko vijeće, poslije dužeg zasjedanja, donijelo zaključak da ni u kome slučaju pomenutu zgradu neće uzeti u za- kup za svrhe bolnice, uslijedile su mukotrpne prepiske između bosansko- hercegovačke vlade i Ministarstva u Beču.⁴² Na koncu, Zajedničko mini- starstvo finansija, koje nikako nije pristajalo na gradnju novog objekta, je u decembru 1896. godine predložilo Zemaljskoj vladi da problem pokuša riješiti obnovom i restauracijom postojeće travničke bolnice, te joj je u tu svrhu doniralo simboličan i nadasve nedovoljan iznos od 950 kruna.⁴³

³⁸ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 80 / 4, 4. 11.1895.

³⁹ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 83 / 4. 22. 2. 1896.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 78/16.

⁴² ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 5/198.

⁴³ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 80/4. 23. 12. 1896.

Prije nego se upustila u proces popravke, Zemaljska vlada je polovinom januara 1897. godine naredila da se ponovo formira komisija koja će izviditi stanje te ispitati isplativost ovakvog poduhvata. Sredinom narednog mjeseca je okružni liječnik dr. Zauderer, koji je predvodio inspekcijski nadzor, zaključio da se bolnica u Travniku od posljednjeg pregleda nalazi u još trošnijem stanju. U izvještaju je istakao da se popravak bolnice ni u kom slučaju ne isplati budući da bi koštao više nego novogradnja.⁴⁴ Vlada je mišljenje stručne zdravstvene komisije ponovo prosljedila Ministarstvu u Beču, nakon čega se pitanje novog bolničkog objekta razmatralo u slijedećem navratu. Ovoga puta su uslijedile još dugotrajnije prepiske između Sarajeva koje nije odustajalo od potrebe hitne izgradnje novog zdanja, i Beča koji nije bio spreman dati “zeleno svjetlo” prije nego u mogućnost finansijske realizacije projekta bez državne participacije, u potpunosti ne bude uvjeren.⁴⁵ Iako je u tom smislu 1897. godina bila prilično teška, ona je u korist stava kojeg se držala bosanskohercegovačka vlada ipak donijela pozitivne promjene. Tako je, imajući na umu siromaštvo i novčanu nespремnost travničkih vlasti da u jednom dahu subvencioniraju cjelokupnu izgradnju, predloženo da se za potrebe izgradnje nove bolnice lokalnoj općini dodijeli kredit od strane Zemaljske banke (*Landesbank*).⁴⁶ Premda je bilo zamišljeno da travničke vlasti po prihvatljivim kamatnim uvjetima u višegodišnjem vremenskom roku vrate pozajmljeni iznos, Beč je u tom pogledu prema lokalnim organima pokazivao jednu dozu nepovjerenja i opreza.⁴⁷ Ra-

⁴⁴ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 80/4. Vidi: Dopis na naredbu Zemaljske vlade od 17. januara 1897, br. 169. 368/ I – 96.

⁴⁵ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 25, sign. 54 – 83/4. Dakle, shodno *principu samofinansiranja*, novo bolničko zdanje trebalo je biti izgrađeno sredstvima travničke općine. Na mogućnost eventualne pomoći od strane zemaljske blagajne moglo se računati samo ukoliko je za to postojala realna osnova u okviru odobrenih godišnjih proračuna.

⁴⁶ Isto. Ovdje je, sudeći po dostupnoj izvornoj građi, prvi put predloženo realno rješenje koje je, u kontekstu mogućnosti finansiranja izgradnje novog bolničkog objekta, Ministarstvo u Beču uzelo u razmatranje.

⁴⁷ Prema jednom finansijskom planu iz 1897. godine troškovi izgradnje travničke bolnice trebali su iznositi 25.000 fl, što je kada je riječ o spremnosti travničke općine bilo izazovno, budući da je ona postojeće godišnje resurse usmjerila na otvaranje hotela.

čunajući na finansijsku iscrpljenost i preopterećenost travničke općine, Zajedničko ministarstvo finansija je predložilo da se bolnica za to vrijeme privremeno izmjesti u neku prikladnu kuću koja je za tu potrebu trebala biti adekvatno uređena.⁴⁸ Da je ovaj prijedlog Beča bio shvaćen kao mudar pokušaj da se pod izgovorom “prelaznog rješenja” izgradnja bolnice dugoročno prolongira za neka sretnija vremena, pokazuje vrlo burna reakcija gradskih organa. Tako je sjednica općinske vlasti koja je bila održana početkom naredne 1898. godine bila posvećena upravo izgradnji novog bolničkog zdanja.⁴⁹ Predvođeno gradonačelnikom Rifatom ef. Smajlkadićem, gradsko vijeće je nakon dužeg zasjedanja, pod objašnjenjem da je to finasijski neopravdano, jednoglasno odbilo prijedlog da se za potrebe bolnice zakupi privatna kuća ili zgrada.⁵⁰ U isto vrijeme je, pozivajući se na već iznijeti prijedlog uzimanja kredita od Zemaljske banke, vrlo detaljno razmatralo finansijski plan koji su sastavile okružne vlasti u Travniku.⁵¹ Kako bi shodno istom, izgradnja bolnice koštala 21.000 forinti, gradski organi su od Privilegovane zemaljske banke namjeravali tražiti zajam od 15.000 forinti. Ostatak je trebao

⁴⁸ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 25, sign. 54 – 83/4.

⁴⁹ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 78/ 16, br. 132. Vidi: Zapisnik travničke općine u pogledu zajma za gradnju općinske bolnice u Travniku. 27. 2. 1898.

⁵⁰ Da je “privremena adaptacija” bolnice od strane gradskih vlasti bila shvaćena kao jedno dugoročnije rješenje pokazuje stav vijeća koje je, računajući da će bolnica u ovoj privatnoj zgradi biti minimalno deset godina, istaklo da bi u svrhu zakupa te uređivanja i popravke prostora općina izdvojila ogromna sredstva koja bi bila jednaka gradnji nove bolnice. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 –78/ 16. br. 132.

⁵¹ Ukoliko se ovaj finansijski obračun koji su travničke okružne vlasti sastavile 1897. godine uporede sa prvim obračunima bolnice koji nastaju tokom 1895. godine, kada se cjelokupna priča o izgradnji nove zgrade aktualizira, može se primijetiti intenzivno smanjenje troškova. Finansijski pritisak, koji je bio vidljiv u nastojanjima da se bolnica izgradi sa što manje utrošenih sredstava, rezultirao je stalnim korekcijama troškovnika. Prema prvobitnim procjenama koje je okružna oblast u Travniku načinila 16. 2. 1895. godine, za gradnju nove bolnice bilo je potrebno 30.000 fl. Nakon modifikacije koja je izvršena 22. 4. 1895. godine troškovi izgradnje su iznosili 26.200 fl. Kako je i ovaj iznos za siromašnu travničku općinu bio veliki izazov, okružna oblast u Travniku je 1897. godine troškove izgradnje smanjila na 21.000 fl. ABiH, ZVBiH, opća, kut. 25, sign. 54 – 83/16.

biti pokriven iz općinskih višaka koji su nastali za period 1897–1899.⁵² Nakon što je bosanskohercegovačka vlada, koja je sve vrijeme držala stranu travničke općine, predočila ove zaključke Beču, uslijedio je iscrpan odgovor Zajedničkog ministarstva finansija. Pod utjecajem ustrajne i vrlo odlučne Vlade u Sarajevu koja nije odustajala od hitnosti rješavanja ovog pitanja, Beč je polovinom 1898. godine o izgradnji zdravstvenog zavoda konačno iznio pozitivan stav.⁵³ Tako je travničkoj općini bila data saglasnost da uz pomoć kreditnih sredstava Zemaljske banke izgradi novu bolnicu. Ipak, kako se cijenilo da je riječ o jednom izazovnom finansijskom projektu, iz bečke prijestolnice se predlagalo da se prvo krene s gradnjom glavne zgrade. Za to vrijeme su u funkciji trebale ostati dvije postojeće zgrade stare bolnice. Tek nakon što bi velika zgrada bila dovršena, krenulo bi se s izgradnjom pomoćna dva objekta.⁵⁴ Osim što je bio pokazatelj nepovjerenja Centra prema finansijskoj spremnosti travničke općine da podnese i realizira ovako zahtjevan projekat, ovakav prijedlog je austrougarskoj vlasti zasigurno trebao poslužiti kao efikasan “zaštitni mehanizam”. Drugim riječima, Beč se želio osigurati da se, izgradnja bolnice izvede postepeno i u okviru pozajmljenih sredstava. Stoga je za početak trebalo osposobiti glavnu zgradu, dok bi se dogradnje izvodile kasnije, i to ukoliko finansijske prilike budu dozvoljavale. Iako je prvi dio dopisa bio napisan u vrlo optimističnom tonu, drugi je na površinu istisnuo sve krutosti i nefleksibilnosti austrougarskog pravnog sistema s jedne strane, te posljedice nejasnog i nedefiniranog državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine unutar

⁵² Cjelokupni kredit su, prema Zapisniku, općinske vlasti u Travniku trebale vratiti u vremenskom roku od 20–30 godina. Istovremeno su gradski organi, kako bi izbjegli dodatne kamate, od Zemaljske vlade namjeravali tražiti da im isposluje da im traženi zajam ne bude dat odjednom nego da im se isplaćuje kako potreba bude zahtijevala. Koliko je ideja o nužnosti izgradnje nove bolnice u Travniku bila jaka i postojana, potvrđuje vrlo detaljan finansijski plan otplate kredita koji je načinila okružna vlast u Travniku. Prema istom, bilo je precizirano da kredit bi travnička općina uzela na 25 godina. Isto; ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 78/ 16. br. 4.207 – 98.

⁵³ ABiH, ZVBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 78/ 16. br. 4951.

⁵⁴ Isto.

Monarhije s druge. Držeći se čvrsto *principa samofinansiranja*, te i dalje izražavajući sumnju u mogućnost efikasne realizacije projekta, Beč još uvijek nije dao konačnu dozvolu za početak gradnje objekta. Naime, predstavnici centralne vlasti su procijenili da sume koje je Zemaljska vlada zatražila, neće biti dovoljne da pokriju cijeli proces izgradnje.⁵⁵ Nadalje, u realizaciji projekta bi, po procjeni stručne komisije, došlo do dodatnih prekoračenja koja se ne bi mogla pokriti iz općinskih ušteda koje su napravljene prethodnih, te posebno 1897. i 1898. godine.⁵⁶ Na osnovu navedenog, mogu se zaključiti dvije stvari: prva da Beč nije htio otpočeti proces izgradnje prije nego sredstva budu osigurana, i druga da ni u kom slučaju nije želio preuzeti na sebe eventualne dodatne novčane izdatke. Budući da se čvrsto držalo iznosa koji je za pitanje osposobljavanja travničke bolnice prvobitno izdvojilo, Zajedničko ministarstvo je svoju finansijsku nespремnost pravdalo činjenicom da nije sigurno da li dodatni novac, uopće, postoji.⁵⁷

Ipak, kako je potreba za novim objektom bila sve veća budući da je staru zgradu sve više nagrizao zub vremena, iz Beča je u drugoj polovini 1898. godine konačno stiglo odobrenje.⁵⁸ S obzirom na to da u arhivskoj građi nisam pronašla dokumente koji bi rasvijetlili kada se i pod kojim okolnostima to dogodilo, te kada se krenulo s prvim radovima, epilog priče nije bilo moguće detaljno rekonstruirati. U konačnici, potpuno nova zgrada travničke bolnice je koncem septembra 1899. godine bila završena u cijelosti i spremna za upotrebu.⁵⁹ Travničku općinu je proces izgradnje i opremanja bolnice na kraju koštao 54.672 kruna.⁶⁰ Da je novi

⁵⁵ ABiH, ZVZBiH, opća, kut. 24, sign. 54 – 78/ 16. br. 4951.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Odobrenje je zasigurno moralo stići nakon 7. 6. 1898, budući da je tada bio datiran navedeni dopis Zajedničkog ministarstva finansija.

⁵⁹ Bolnica je bila svečano otvorena 25. septembra 1899. godine. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 246.

⁶⁰ Budući da su ovdje troškovi gradnje izraženi u krunama, a kako je prilikom zamjene jedan gulden (florin/ forinta) iznosio 2 kruna, može se vidjeti da projekat nove bolnice na kraju travničku općinu koštao 27.336 fl. Iako je to bilo nešto više od onoga koliko je bilo

objekat bio sagrađen u skladu s važećim higijenskim standardima u Monarhiji, najprije pokazuje njegova lokacija.⁶¹ Smještena na vrlo pogodnoj ravnicu izvan grada, daleko od gradske vreve, okružena zelenilom vlastitog vrta i dvorišta, travnička bolnica je ispunjavala potrebne preduvjete za uspješan oporavak svojih pacijenata. U odnosu na staro, novo bolničko zdanje bilo je značajno prostranije te je nudilo širi i kvalitetniji spektar medicinskih usluga.⁶² Sačinjena od prizemlja i prvog kata, nova bolnička zgrada je raspolagala s ukupno šest bolesničkih soba za muške i ženske pacijente: od čega su četiri sobe bile velike, dok su druge dvije bile značajno manjih kapaciteta.⁶³ Pored stana za općinskog liječnika, zavod je sadržavao i zasebnu sobu za tehničko osoblje. Da je u pogledu usluga liječenja, također, bio evidentan modernizacijski iskorak pokazuje činjenica da je novi kompleks bio opremljen namijenski uređenom i opremljenom operacionom salom, ordinacijom te laboratorijem. Vrijedi istaći da je za oboljele od infektivnih bolesti, travnička bolnica u prizemlju imala uređenu dezinfekcionu sobu dok je za spremanje umrlih bila rezervisana posebna prostorija tzv. komora za seciranje.⁶⁴ Pored

predviđeno finansijskim troškovnikom iz 1897. godine (21.000 fl), to je u odnosu na prve planove iz 1895. godine (30.000 fl) ipak manje.

⁶¹ U medicinskoj nauci su poznati i cijenjeni pozitivni utjecaji prirode i zelenila na ljudsko zdravlje i oporavak pacijenata. Više o njihovom utjecaju, vidi: Hyunju Jo i dr, "Physiological Benefits of Viewing Nature: A Systematic Review of Indoor Experiments", *Int J Environ Res Public Health*, br. 16/23 (2019): 4739-4762 (pristup ostvaren 13. 5. 2024. <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/23/4739>).

⁶² Usporedbe radi, površina stare bolnice je iznosila 275 m³, dok je površina novog objekta iznosila 379 m³. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 246.

⁶³ Za razliku od većih, prostorno komformnijih soba, manje bolesničke sobe bile su namijenjene bolesnicima koji su se liječili u II, jefinijoj bolesničkoj klasi. Nasuprot staroj bolnici koja je mogla zbrinuti 15 do 20 pacijenata, raspoloživost novog zavoda je bila dvostruko veća. Tako je u normalnim uvjetima bolnica mogla primiti 44 oboljela, dok je u slučaju nužde kapacitet iznosio 48 kreveta. Isto.

⁶⁴ Imajući na umu problem infektivnih bolesti koje su predstavljale jedan od značajnih uzročnika smrtnosti bosanskohercegovačkog društva krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ovo treba shvatiti kao vrijedan modernizacijski poduhvat koji je zasigurno trebao doprinijeti uspješnijem stavljanju epidemija pod nadzor. O smrtnosti bosanskohercegovačkog društva od infektivnih bolesti vidjeti: Radušić, "Odnosi vlasti prema zdravstvenom pitanju", 452-457. "Stanje zdravlja", *Sarajevski list*, 8. 9. 1899/27. 8. 1899, 4.

kuhinje, vešeraja i ostave, pacijentima novog zavoda na raspolaganju su stajala dva kupatila: jedno za muške, drugo za ženske pacijente. U sklopu moderno izgrađene bolničke zgrade egzistirala je i ambulanta s malom kućnom apotekom.⁶⁵

Cijene liječenja u travničkoj bolnici: Moderne usluge liječenja dostupne svima!

Premda je zdravstvene usluge pacijentima pružala od 1887. godine, travnička bolnica u prvih nekoliko godina nije imala uređen sistem organizacije i djelovanja. Nastojanja austrougarske vlasti da u okupiranoj pokrajini što ekspeditivnije uredi i konsolidira zdravstvenu službu, rezultirala su 1893. godine donošenjem posebnog akta kojim je bilo regulirano pitanje uređenja službe u travničkoj, ali i svim drugim općinskim bolnicama u Bosni i Hercegovini.⁶⁶ Instrukcija za liječničku službu u općinskim bolnicama Bosne i Hercegovine koja je bila izdata zajedno s Propisom o pobiranju i zaračunavanju bolničkih troškova temeljni je akt koji je narednih godina definirao pitanje vršenja liječničke službe te način naplate dnevnih troškova u travničkoj bolnici.⁶⁷ Shodno navedenom, liječenje je u ovom zavodu bilo organizirano u dvije pansionske klase koje su se razlikovale u kvaliteti usluga, ali i cijenama liječenja.⁶⁸

⁶⁵ *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 246.

⁶⁶ Propise kojima su reguliraju usluge liječenja u bosanskohercegovačkim bolnicama austrougarska vlast je donosila postepeno od 1892. godine. Vidi: Organizacioni statut Zem. bolnice u S. 49.774/I od 12. 5. 1894, nadopunjenje 120.809/I od 22. 7. 1909; Naredba o utjerivanju i zaračunavanju istih u kotarskim bolnicama 3487/ I od 1. 6. 1892; Uredba od 18. aprila 1892. br. 29.740/1, Uredba o naplati i proboju bolničkih troškova za kotarske bolnice; Naputak za liječničko-upravnu službu u općinskim bolnicama Bosne i Hercegovine zajedno s propisom o prikupljanju i obračunu za bolničke troškove općinskih bolnica koje treba prilagoditi; Uredba Zemaljske vlade od 1. augusta 1894. br. 80. 652/ I. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900. 221, 250, 327. i 383; Eugen Sladović, sast., Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini, (Sarajevo: Bosanska Pošta, 1915), 88, 407. i 609.

⁶⁷ Isto; Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 85.

⁶⁸ Bolničke takse u općinskoj bolnici u Travniku i svim drugim bolnicama u Bosni i Hercegovini je, u skladu sa cijenama namirnica na tržištu, jedanput godišnje određivala Zemaljska vlada u Sarajevu. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 383-385.

U drugom razredu, u kojem su boravišne takse 1899. godine iznosile 2 krune, pacijenti su na raspolaganju imali komfornije sobe, bolju hranu te kvalitetniju medicinsku uslugu.⁶⁹ Dnevna pristojba u trećoj, dosta skromnijoj, klasi je iste godine, prema podacima *Sarajevskog lista*, iznosila 1.20 kruna.⁷⁰ Imajući na umu socijalno-ekonomsku neunificiranost bosanskohercegovačkog društva u kome je značajan procenat opadao na siromašno stanovništvo, austrougarska vlast je uvođenjem pansion-skih razreda, nedvojbeno željela svim pacijentima, bez obzira na njihov imovinski status, omogućiti korištenje moderne zdravstvene usluge. U prilog tome govori i činjenica da je, za razliku od druge klase u kojoj su imućniji pacijenti po nešto višim cijenama samostalno osiguravali bolničku njegu, boravak u trećoj klasi za socijalno najugroženije bio besplatan. Naime, svi bolesnici koji nisu samostalno mogli obezbijediti liječenje u bolnici, bili su obavezni dostaviti *svjedodžbu o siromaštvu*,⁷¹ a troškove njihovog liječenja na sebe je preuzimala travnička općina.⁷² Ukoliko ona, uslijed finansijske neorganiziranosti, nije mogla podnijeti teret pansion-skih izdataka, bolničke takse je u tom slučaju trebala

⁶⁹ “Pristojbe za bolnice”, *Sarajevski list*, 29. 12. 1899, 4. Cijene liječenja u općinskoj bolnici u Travniku su 1901. godine bile identične taksama koje su važile za 1899. godinu. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 385.

⁷⁰ Na ovom mjestu vrijedi istaći da su se cijene liječenja u travničkoj bolnici razlikovale od bolničkih taksi u drugim općinskim bolnicama u Bosni i Hercegovini. Međutim, njihova visina nikada nije drastično odudarala. Za razliku, naprimjer, od Zemaljske bolnice u kojoj su postojala tri razreda, a bolničke pristojbe bile znatno veće, liječenje je i u drugim općinskim bolnicama bilo organizirano u dvije klase. Prema podacima *Sarajevskog lista* i *Das Sanitätswesena*, liječenje je, npr. u općinskoj bolnici u Mostaru bilo skuplje te je u drugom razredu iznosilo 2.40 kruna, dok je dnevni boravak u trećoj klasi koštao 1.40 kruna. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 385; “Pristojbe za bolnice”, *Sarajevski list*, 29. 12. 1899, 4.

⁷¹ *Svjedodžbe o siromaštvu* su se, kao neka vrsta lične iskaznice, koja je važila kao garant teškog imovinskog statusa, izdavale *ad personam*, i one nisu mogle važiti za cijele porodice. Zemaljska vlada je nadležnim organima naredbom iz 1904. godine sugerirala da po pitanju izdavanja svjedodžbi ne postupaju suviše strogo. Ovaj blagonakloni stav bosanskohercegovačke uprave treba tumačiti kao jedan vid nastojanja da se zdravstveno neprosvjecene narodne mase, široko okrenute ka nadriliječničkim uslugama, podstaknu na korištenje modernih vidova liječenja. Sladović, sast., Priručnik zakona i naredaba, 408. Naredba Zemaljske vlade br. 119.466/ I, od 27. 9. 1904.

⁷² Ovo se posebno odnosi na siromašne bosanskohercegovačke pripadnike. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906. 92-93.

podmiriti bosanskohercegovačka vlada.⁷³ Kako je u općem državnom interesu za Monarhiju, a u cilju stabilizacije zdravstvenih prilika, posebno u prvim godinama uprave, bilo suzbijanje infekcija, u općinskoj bolnici u Travniku su za oboljele od infektivnih bolesti bile uvedene posebne olakšice. Prema naredbama Zemaljske vlade iz 1897, a potom 1898. godine, svi pacijenti koji su u prvom redu болоvali od *sifilisa*,⁷⁴ a potom od *favusa*,⁷⁵ *lepre*⁷⁶ i *trahoma*,⁷⁷ su imali zagarantirano besplatno

⁷³ Isto, 93; *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 382.

⁷⁴ *Sifilis (lues, frenjak)* je infektivna bolest čiji je uzročnik mikroorganizam *Spirocheta pallida*. Pored sifilisa koji se prenosi spolnim putem, za Bosnu i Hercegovinu je bio karakterističan poseban oblik bolesti, tzv. endemski sifilis. Ovaj oblik infekcije se prenosio prakticanjem različitih navika koje su bile karakteristične za bosanskohercegovačko društvo, posebno njegov muslimanski dio. Kada je riječ o spolno prenosivom sifilisu on je bio povezan s upražnjavanjem prostitucije, dok je s druge strane, prema mišljenju Brigitte Fuchs, stajao u vezi sa “degenerativnim moralom” i institucijom poligamije koja je bila karakteristična za muslimansku kulturu. Leopold Glück, *Mitteilungen aus der Abtheilung für Syphilis und Hautkranke*. (Wien: Verlag von Joseph Šafar, 1898), 10; Endemijski sifilis u Bosni i Hercegovini (Zagreb: Ministarstvo zdravstva NDH, 1942), 9-12; Brigitte Fuchs, “*Weiche Knochen* – Medizinhistorische Diskurse über Ethnizität, Religion und Weiblichkeit in Bosnien und Herzegowina (1878–1914)”, *Virus, Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, Band 7. (2008): 74; O povezanosti sifilisa i prostitucije vidi: Amila Kasumović, “Prilog povijesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske uprave: prostitutke”, *Historijski zbornik*, god XL. (2007): 161-179.

⁷⁵ *Favus (Krate)* je hronična infektivna bolest glave koju uzrokuje gljivica *Trichophyton schönleinii*. Širenju ove bolesti doprinosili su brijanje kose, loša njega, te navika da se nikada ili vrlo rijetko skida kapa ili marama s glave. Izvještaj o upravi za 1906. 1906, 97; Više o favusu sa medicinskog aspekta vidi: “Favus”, *Medscape* (pristup ostvaren: 6. 2. 2024, <https://emedicine.medscape.com/article/1090828-overview?form=fpf>).

⁷⁶ *Lepra (guba)* je hronično infektivno oboljenje koje izaziva *Mycobacterium leprae*. Iako zbog izrazito dugog inkubacijskog perioda (koji može trajati do 40 godina), nije bila visoko kontagiozna, ona je u odmaklom stadiju kod oboljelog mogla ostaviti daleko veće i opasnije tjelesne deformitete. Zbog izrazitih defekata na koži, perifernim živcima, gornjim dišnim putevima, očima i testisima, na ovim mjestima bili najvidljiviji. Leprozni su ostajali trajno unakaženi i od strane društvene zajednice stigmatizirani. Otuda i naziv *gubavci*. Vidi: O lepri sa medicinskog aspekta pogledati: Ana Bakija-Konsuo / Rosanda Mulić, “Lepra – Danas zaboravljena u Hrvatskoj?”, *Acta Medica Croatica*, br. 65. (2011): 251-252.

⁷⁷ *Trahom* je hronična zarazna bolest oka, čiji je uzročnik bakterija *Chlamydia trachomatis*. Ovo hronično oboljenje za posljedicu je vrlo rijetko moglo imalo smrtni ishod, ali je kod oboljelog moglo izazvati ozbiljan deformitet i oštećenje oka, te u konačnom slučaju i slijepoću. “Trahom”, *Hrvatska enciklopedija* (pristup ostvaren: 9. 2. 2024, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61983>).

liječenje.⁷⁸ Razlozi zbog čega je austrougarska vlast baš ove kategorije infektivnih bolesnika oslobodila plaćanja pansionskih troškova su dvostruki. Oni su prije svega bili povezani sa specifičnim kulturnim navikama bosanskohercegovačkog društva koje su doprinosile širenju ovih tipova bolesti. Ne treba zanemariti težinu posljedica, tzv. trajne tjelesne deformitete koje su navedene infekcije ostavljale na zdravlje pojedinca.⁷⁹ Brigom, odnosno, prihvatanjem u svoje okrilje – “gubavih”, trahomom trajno oslijepjenih ili siflisom “unakaženih” pojedinaca, austrougarska vlast je nastojala promijeniti odnos zajednice prema stigmatiziranim i odbačenim kategorijama društva.⁸⁰ Naime, primjenom modernih oblika liječenja mogućnost izuzetno teških tjelesnih posljedica koje su bile karakteristične za odmakle stadije ovih bolesti, trebala je biti smanjena, dok se, s druge strane, odnos prema obolijevanju i mogućnosti ozdravljenja polako mijenjao. To je istovremeno doprinosilo kreiranju slike o uspješno provedenom projektu zdravstvene modernizacije koji je, u kontekstu ispunjenja kulturno-civilizacijske misije, Austro-Ugarskoj Monarhiji bio iznimno važan.

O zdravlju pacijenata brine profesionalni liječnik! – Bolničko i ambulantno liječenje

Vrlo brzo nakon otvaranja, travnička bolnica je dobila prvog profesionalnog zdravstvenog djelatnika.⁸¹ Iako je potreba za kvalificiranom

⁷⁸ Sladović, sast., Priručnik zakona i naredaba, 408; Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 92-93.

⁷⁹ Trajni tjelesni deformiteti se odnose na sifilis, trahom i lepru. Vidi prethodne napomene o ovim bolestima.

⁸⁰ O stigmatizaciji oboljelih od lepre vidi zapažanja dr. Theodore Krajewske o gubavim kod: Zdravka Zlodi / Tomasz J. Lis, Bosna u uspomenu poljske liječnice Theodore Krajewske z Kosmowskich: (1854–1935.) (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 177.

⁸¹ *Das Sanitätswesen* navodi da je 1887. godine u Bosni i Hercegovini bilo 14 općinskih liječnika. Iako u prilično oskudnoj arhivski građi iz prvih godina austro-ugarske uprave nisam pronašla podatke koji se odnose na imenovanje prvog bolničkog doktora u Travniku, za pretpostaviti je da je travnička bolnica u prvim danima po adaptaciji i otvaranju dobila svog liječnika – upravitelja. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 15.

medicinskom pomoći, s obzirom na zatečeno stanje u Bosni i Hercegovini te loše zdravstvene navike njenog stanovništva, u ovo vrijeme bila velika, Zemaljska vlada je imenovala samo jednog liječnika.⁸² Kako je uslijed neriješenog i vrlo osjetljivog državno-pravnog statusa okupirane pokrajine dolazak zdravstvenog kadra iz Monarhije bio otežan,⁸³ već postojeći sanitetski personal u cijeloj zemlji se suočavao s nizom poteškoća koje su se javljale kao posljedice kadrovske deficitarnosti.⁸⁴ Slično stanje bilo je i u travničkom zavodu gdje je 1900. godine bio uposlen od stručnog personala samo dr. Siegfried Schweiger.⁸⁵ Osim što je svakodnevno liječio i operirao pacijente, te obavljao čitav niz drugih medicinskih poslova, ljekar je kao upravitelj bolnice bio prinuđen koordinirati cjelokupan rad zavoda. U isto vrijeme je nadzirao čistoću ustanove, po-

⁸² Općinska bolnica u Travniku je i u kasnijim godinama, gotovo uvijek, imala uposlenog jednog liječnika. Izuzetak predstavlja 1912. godina kada su u travničkom zavodu bila uposlena dva ljekara. *Bosnischer Bote*, 1912, 209.

⁸³ Imajući na umu osjetljivi državno-pravni status okupirane pokrajine, dolazak na rad u ovako nepoznato i nesigurno područje se stranom medicinskom kadru činio prilično nesigurnim. Tome treba dodati i pitanje tek djelimično reguliranog radnog i penzionog zakonodavstva koje je u narednim godinama postupno nadopunjavano. *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 12. O pravnom statusu i životu stranih činovnika u Bosni i Hercegovini vidi: Amila Kasumović, “Priliv činovnika iz Austro–Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije 1878”, u: Zbornik Božene Vranješ Šoljan (Zagreb: FF Press, 2022), 100-101; Tomasz Jacek Lis, “Službenici u Bosni i Hercegovini 1878–1918”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 52, br. 2. (2020): 634-635.

⁸⁴ Posljedice ovako teškog stanja bile su vidljive u nedovoljnom broju liječničkog osoblja 1880-ih, ali i narednih godina. Ilustracije radi, cjelokupna sanitetska služba Bosne i Hercegovine koja je 1885. (samo dvije godine prije otvaranja bolnice), imala 1.336.091 stanovnika, brojala je 34 liječnika. Travničkom okrugu na raspolaganju je stajalo samo 7 sanitetski educiranih činovnika. Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, za 1885, 173- 217; *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 26.

⁸⁵ Dr. Siegfried Schweiger je kao i većina drugih liječnika koji su u ovo vrijeme radili u Bosni i Hercegovini bio stranog porijekla. Iako u dokumentima nisam uspjela pronaći informacije koje bi detaljnije rasvijetlile njegov liječnički profil, poznato je da je u profesionalnom smislu bio orijentiran na izučavanje terapijskog liječenja internih bolesti. Tako je 1893. godine u Münchenu izašla njegova studija pod nazivom *Therapeutische Indicationen für interne Krankheiten. Ein Hand- und Hilfsbuch für den praktischen Arzt*. *Bosnischer Bote* 1900, 278; Dr. Siegfried Schweiger, *Therapeutische Indicationen für interne Krankheiten. Ein Hand- und Hilfsbuch für den praktischen Arzt* (München: Seitz & Schauer 1893).

štivanje njenog kućnog reda te osiguravao kvalitetu bolničke hrane.⁸⁶ Pored ovih, vezanih za bolničku službu, dr. Schweiger koji je istovremeno obavljao i dužnost gradskog liječnika, je trebao, ukoliko se potreba ukaže, pružati medicinsku pomoć pacijentima i izvan zavoda.⁸⁷

Posao liječnika travničkog zavoda bio je bez sumnje izazovan i težak, posebno ukoliko se ima na umu činjenica da je broj pacijenata koji su željeli biti primljeni na bolničko liječenje iz godine u godinu rastao.

Trend porasta liječenih u prvim godinama nakon otvaranja zavoda ilustrira slijedeća tablica:

Godina	1887.	1889.	1891.	1893.	1895.	1897.	1899.
Broj pacijenata	168	224	279	445	354	496	579

Tablica br. 1. Broj liječenih pacijenata u općinskoj bolnici u Travniku 1887–1899.⁸⁸

Broj zbrinutih pacijenata je u prvoj godini nakon otvaranja bolnice, kako tablica pokazuje, iznosio 168. U narednom periodu je postepeno rastao pa je 1899. dosegao cifru od 579. Izuzetak čini 1895. godina kada je u odnosu na prethodno načinjeni presjek, iz 1893. godine, broj liječenih opao za 91. Evidentni porast zasigurno je posljedica izgradnje nove bolničke zgrade koja je, u usporedbi s prvobitnom, raspolagala znatno većim kapacitetima. Budući da je riječ o prvom zdravstvenom zavodu koji je (u modernom smislu riječi) namjenski izgrađen na ovom području, on je u odnosu na prvobitno i neuslovno zdanje, bio mnogo opremljeniji, te očekivano i primamljiviji lokalnom stanovništvu.

⁸⁶ Pogledati Naputak za liječničko-upravnu službu u općinskim bolnicama Bosne i Hercegovine zajedno s propisom o prikupljanju i obračunu za bolničke troškove općinskih bolnica koje treba prilagoditi, *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 250–251.

⁸⁷ Tako su općinski, odnosno gradski, liječnici primarno vršili službu na području svoje općine koja ih je plaćala, oni su kada se ukaže potreba bili dužni da pružaju pomoć u kotarima u kojima nije bilo postavljenih liječnika. Travnik, budući da je bio sjedište okruga, nije imao postavljenog kotarskog liječnika 1900/1901. *Bosnischer Bote* 1900, 278; *Bosnischer Bote* 1901, 127–128; Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 82–83.

⁸⁸ Tablica sastavljena na osnovu podataka: *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 260–263.

Sve veći interes za liječenje u travničkoj bolnici potvrđuje i uspješnosti provedbe procesa zdravstvene modernizacije, odnosno, pokazatelj da je tamošnje stanovništvo polako počelo prihvatati moderne oblike liječenja. Izolirani pad pacijenata zabilježen u 1895. godini može se dovesti u vezu s otvaranjem čuvene Zemaljske bolnice – velikog i po evropskim standardima moderno uređenog *Zavoda Čovječanstva* koji je polovinom 1894. godine zvanično počeo s radom te koji je nedvojbeno privukao pažnju mnogobrojnih pacijenata – tako i onih s ovog područja.⁸⁹

Četiri godine nakon otvaranja, u travničkom zavodu se uz bolničku razvila i ambulantna djelatnost.⁹⁰ U određenim – uredovnim satima – glavni ljekar zavoda davao je pacijentima besplatnu stručnu pomoć te vršio preglede. Oboljeli su na ovom mjestu, osim toga, mogli dobiti i besplatne medikamente koji su se dobavljali iz male kućne apoteke koja je egzistirala u sklopu bolnice.⁹¹ Budući da je primarno bio namijenjen najsiromašijima koji nisu mogli platiti samostalno liječničku pomoć, ambulatoriji i ambulatne usluge mogu se smatrati dijelom austro-ugarske zdravstvene strategije koje je socijalno najosjetljivije kategorije bosanskohercegovačkog društva trebala privići na koncept modernog liječenja.⁹² Pored toga, ove usluge bile su od koristi i lakšim bolesnicima

⁸⁹ Zemaljska bolnica svečano je otvorena u julu 1894. godine, a njen početni kapacitet iznosio je 238 ležaja. Budući da je bila izgrađena po najmodernijim standardima i da se po stručnoj kadrovskoj spremi i opremljenosti mogla mjeriti sa najvećim bolnicama u Monarhiji te velikom bolnicom u Beču, stanovništvo iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, je prema pisanju prorežimski orijentirane štampe (poput listova *Nada* i *Bošnjak*) željelo biti primljeno na liječenje u ovaj zavod. Da otvaranje Zemaljske bolnice nije prošlo nezapaženo pokazuje i broj liječenih pacijenata u prvim mjesecima i godinama nakon otvaranja. Od jula do kraja 1894. u Zemaljskoj bolnici je liječeno 1.070 pacijenata, da bi već naredne 1895. broj lica zbrinutih u Zemaljskoj bolnici iznosio 2.736. Među ovim pacijentima je zasigurno bilo i onih koji su dolazili s područja travničkog okruga. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 88; *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 212 i 227; O izgledu Zemaljske bolnice i interesu stanovništva pogledati: “Nova Zemaljska bolnica”, *Bošnjak*, 14. 6. 1894, 1; “Zemaljska bolnica u Sarajevu”, *Nada*, 1.11. 1895, 406;

⁹⁰ *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 322-323.

⁹¹ Isto, 250-251.

⁹² Po uzoru na male bolničke – kakav je, između ostalog, bio ambulatorij koji je egzistirao u sklopu travničke bolnice – austro-ugarska vlast je nekoliko godina kasnije – 1897. u

koji su nakon pregleda liječnika i dobijanja adekvatnih medikamenata upućivani na kućno liječenje. Stoga se može reći da je travnička ambulatna služba trebala funkcionirati kao podrška, ali i rasterećenje kapacitetom limitiranoj bolničkoj, koja nije mogla u svakom trenutku primiti sve pacijente koji su trebali hospitalizaciju.

Da je općinska bolnica u Travniku vremenom razvila živu ambulantnu djelatnost pokazuje slijedeća tablica:⁹³

Godina	1891.	1893.	1895.	1897.	1899.
Broj ambulantno liječenih pacijenata	645	682	1.078	1.508	1.963

Tablica br. 2. Ambulantna djelatnost u općinskoj bolnici u Travniku 1891–1899.

Ambulantna usluga koja je u prvoj godini nakon osnivanja bila najslabija, u narednim je godinama sve više privlačila pažnju stanovništva travničkog okruga. Tako je u odnosu na 1893. kada je medicinska pomoć pružena 682 pacijenta, 1895. godine broj evidentiranih iznosio 1.078. Najveći porast zabilježen je u godini izgradnje nove bolničke zgrade, koja je imala zasebno uređenu i potrebnim instrumentarijem opremljenu ambulantu. Navedene brojke su jednako, kao i u slučaju bolničkog liječenja, pokazatelj da izgradnja adekvatno opremljenog zdanja nije prošla nezapaženo, ali i da su koncepti savremene medicine polako, ali sigurno nalazili put do bosanskohercegovačkog stanovništva.

mjestima u kojim nema bolnice, osnovala posebne općinske ambulatorije. Iako su bili ustanovljeni kao odvojene zdravstvene ustanove koje nisu bile vezane za bolničku službu, novi općinski ambulatoriji se u svom djelovanju nisu razlikovali od prvobitno osnovanih bolničkih ambulatorija. Tako se u tzv. uredovnim danima zaseban liječnik slao u mjesto u kojem je podignut ambulatorij da tamošnjem stanovništvu pruži pomoć. U cilju privikavanja na moderne zdravstvene usluge, primarni cilj austrougarske vlasti u oba slučaja bio je da se najsiromašnijem stanovništvu besplatno pruži liječnička pomoć te da im se daju adekvatni medikamenti. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Godina 1906, 92.

⁹³ Tablica sastavljena na osnovu podataka: *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 322–323.

Šta govore statističke brojke? – Tok i ishodi liječenja

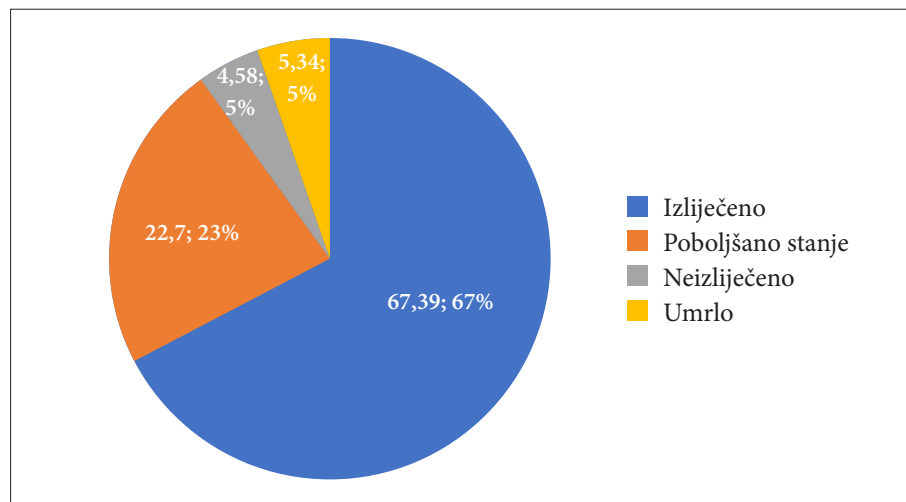
Moderne usluge liječenja koje s izgradnjom travničke bolnice postaju dostupne širim društvenim slojevima, nedvojbeno su utjecale na kvalitetu i trajanje životnog vijeka običnog čovjeka. Iako su statističke brojke vrlo osjetljiva materija koju je, budući da je podložna korekciji i “dotjerivanju”, nužno promatrati kritički, ona je ipak vrijedan pokazatelj uspješnosti provedbe različitih procesa i politika u zemlji. U ovom slučaju, evidencije vođene o toku i ishodima liječenja pacijenata u općinskoj bolnici u Travniku, ne samo da daju mogućnost praćenja efikasnosti primjene modernih oblika liječenja, nego su istovremeno potvrda učinkovitosti austrougarske državne strategije koja je “nazadni osmanski element” trebala zdravstveno osvijestiti i integrirati u moderne sanitetske tokove.

U tom kontekstu treba promatrati i rezultate liječenja u travničkoj bolnici koji slijede:

Godina	Izliječeno	Poboljšano stanje	Neizliječeno	Umrlo	Ukupno
1887.	146	8	4	10	168
1889.	162	44	9	9	224
1891.	186	70	10	13	279
1893.	301	94	30	20	445
1895.	224	81	21	28	354
1897.	306	149	16	25	496
UKUPNO	1.325	446	90	105	1.966

Tablica 3. Tok i ishodi liječenja u općinskoj bolnici u Travniku 1887–1897.⁹⁴

⁹⁴ Tabela sastavljena na osnovu: *Das Sanitätswesen*, 1878–1900, 260 – 263.

Grafikon br. 1. Ishod liječenja izražen u procentima u travničkoj bolnici za vremenski uzorak 1887–1897.

Podaci iznijeti u *Tablici 3.* i *Grafikonu 1.* oslikavaju tok i ishod liječenja pacijenata u travničkoj bolnici u prvoj deceniji njenog rada. Osim što ukazuju na tendenciju porasta društvenog interesa za korištenjem bolničkih usluga, prezentirani uzorci su vrijedan indikator izuzetno važne zdravstveno-modernizacijske, ali i socijalne uloge male travničke bolnice.⁹⁵ Od ukupno 1.966 pacijenata, koliko je u odabranom vremenskom uzorku zbrinuto u ovom zavodu, njih 1.325 odnosno 67,39% je u potpunosti ozdravilo. Zdravstveno stanje 446 pacijenta, ili 22,7% se od trenutka kada su primljeni na liječenje do načinjenog presjeka značajno popravilo. Kako su zdravstvene ustanove i u prošlosti, jednako kao danas, pacijente čije je stanje nakon određenog vremena ocijenjeno kao

⁹⁵Budući da je bila mjesto susreta gdje su oboljeli svakodnevno dijelili sve strahove, patnje, brige i nadanja, može se reći da je mala travnička bolnica, kao i drugi zdravstveni zavodi ovog tipa, dugoročno utjecala na promjenu odnosa čovjeka prema životu, smrti, obolijevanju, ali mogućnostima izliječenja. Tako su se nasuprot univerzalnim teorijama prema kojim su sve bolesti dolazile od Boga, te su predstavljale neki vid kazne, u narednim decenijama počela prihvatati medicinska objašnjenja za pojavu različitih oboljenja, te se shodno tome i primjenjivati adekvatne terapijske metode liječenja.

neizlječivo,⁹⁶ otpuštale, općinska bolnica u Travniku je u slučaju njih 90, odnosno 4,58% primijenila takav ishod. Nakon kraćeg ili dužeg zadržavanja u zavodu, kod 105 bolesnika – što čini 5,34% je konstatiran smrtni ishod. O pozitivnim utjecajima bolničkog liječenja govori podatak da je primjena znanstveno priznatih dijagnostičkih i terapijskih metoda dovela do produljenja životnog vijeka kod 90,1% tretiranih pacijenata.⁹⁷

Zaključak

Prvobitna općinska bolnica u Travniku koja je 1887. godine bila adaptirana u privatnoj bosanskoj kući bila je daleko ispod zdravstveno-higijenskih standarda koji su tada važili u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Iako su prokišnjavanje, nedostatak svjetlosti i stalna vlaga s jedne, te urušavanje objekta s druge strane, ukazivali na hitnu reakciju nadležnih organa, austrougarske vlasti su rješavanje ovog pitanja odgađale do zadnjeg trenutka. Kada je inicijativom općinske vlasti, pitanje izgradnje nove bolničke zgrade bilo aktualizirano u novembru 1895. godine, na površinu su isplivale sve kompleksnosti i bizarnosti neriješenog državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine. Premda su zaključci stručnih komisija koje su u više navrata izlazile na teren potvrđivale neuslovnost postojećeg zdanja i hitnost gradnje novog objekta, vrlo osjetljiv i nejasan status okupacione pokrajine koja nije bila pripojena ni austrijskom ni ugarskom dijelu Monarhije, te princip samofinansiranja na kome je počivala finansijska politika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, javili su se kao osnovne zapreke rješavanju ovog pitanja. Siromaštvo i neorganiziranost travničke općine koja nije bila spremna da finansijski rukovodi projektom izgradnje s jedne, te činjenica da ni austrijska ni ugarska strana nisu željele investirati u područje koje se

⁹⁶ Osim infektivnih pacijenata za koje medicinska nauka s kraja 19. stoljeća nije mogla pronaći lijek, ovo se odnosilo, jednako kao i danas, na onkološke pacijente.

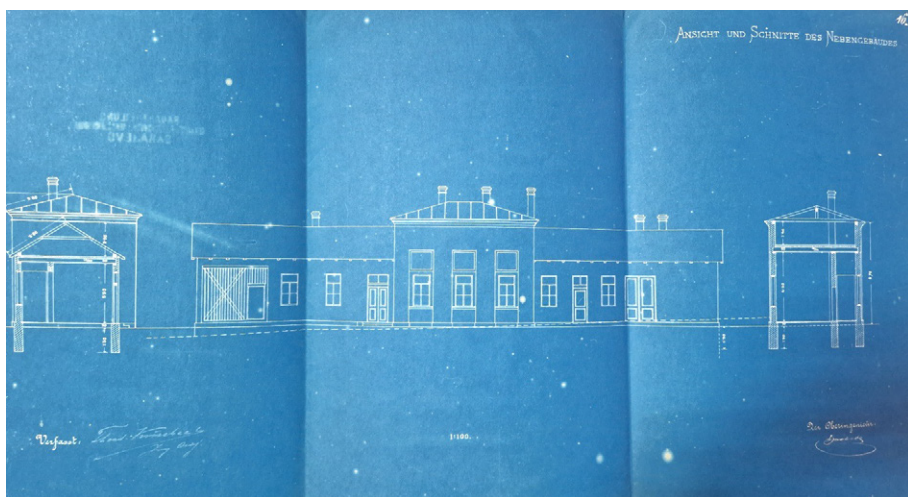
⁹⁷ Budući da austrougarske zvanične statistike ne donose podatke o tome, nije bilo moguće precizno utvrditi koliki je procenat stanovnika travničkog okruga javljao na liječenje u travničku bolnicu.

na nalazi pod njihovim ingerencijama s druge strane, rezultirali su vrlo krutim i nefleksibilnim stavom Zajedničkog ministarstva finansija. Budući da pod izgovorom da “dodatni novac ne postoji”, Beč nije bio spreman dati odobrenje za izgradnju novog objekta, pitanje travničke bolnice nastojalo se prvobitno riješiti restauracijom postojećeg zdanja. Ipak, zahvaljujući ustrajnosti Zemaljske vlade u Sarajevu koja je 1897. godine ponovo poslala zdravstvenu komisiju koje je trebala ispitati isplativost poduhvata renovacije, te koja na koncu nije htjela odustati od hitnosti gradnje novog objekta, Travnik i njegova okolina su 1899. godine dobili novu, modernu bolnicu. Pored toga što je travnički slučaj pokazao da se, kada je riječ o zdravstvenoj modernizaciji, inicijativa kretala od lokalnih (općinskih), preko pokrajinskih organa prema centru, ovdje provedena analiza ukazala je na nešto drugačiju ulogu Zemaljske vlade od one koju je isticala starija bosanskohercegovačka historiografija. Tako se može vidjeti da vlada u Sarajevu nije uvijek i slijepo slijedila naredbe Beča, nego je vrlo često znala pokazati neslaganje i ustrajnost. Budući da je nova travnička bolnica bila prvi zdravstveni zavod koji je na ovom području sagrađen namjenski te u skladu s tada važećim zdravstveno-higijenskim standardima u Monarhiji, u tom smislu se može govoriti o značajnom modernizacijskom iskoraku. Kvalitetnija medicinska usluga koja se putem kvalificiranih zdravstvenih djelatnika, odnosno školovanog travničkog liječnika, nudila u adekvatno opremljenim ordinacijskim sobama, operacionim salama, te laboratorijama, zasigurno je doprinosila produljenju životnog vijeka i očuvanju ljudskog zdravlja.

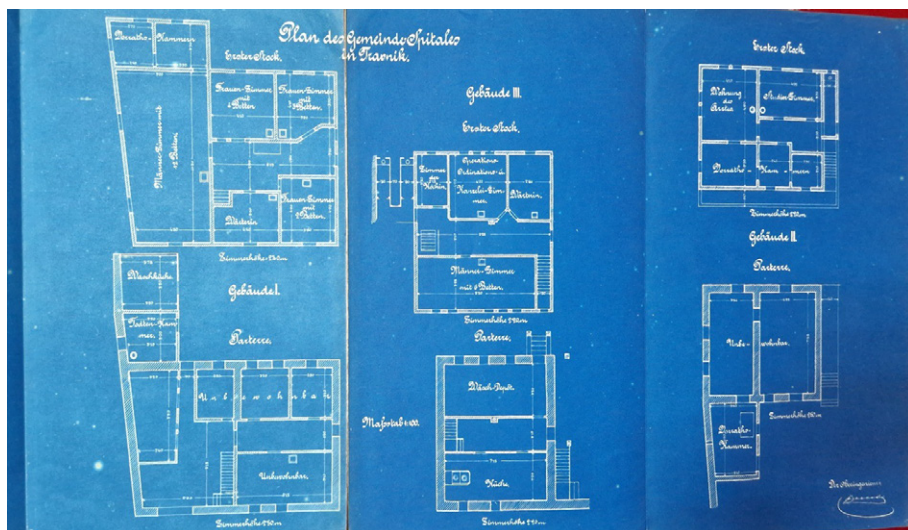
PRILOG: Skice nove travničke bolnice

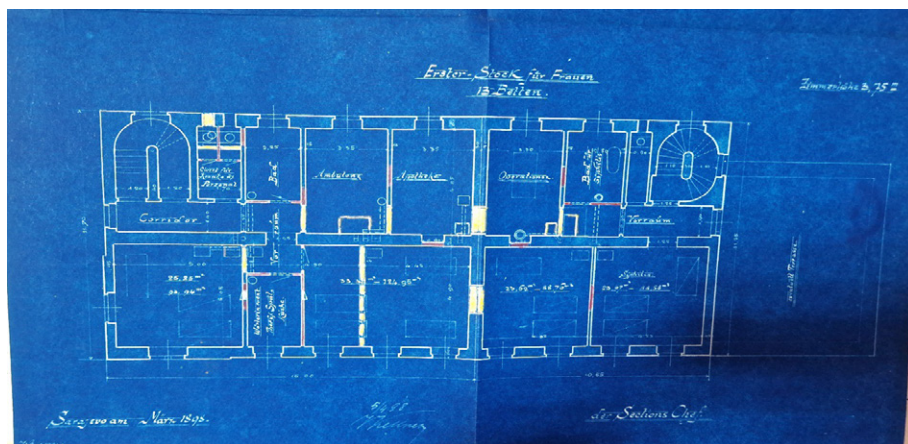
Skica 1. Vanjski izgled bolnice

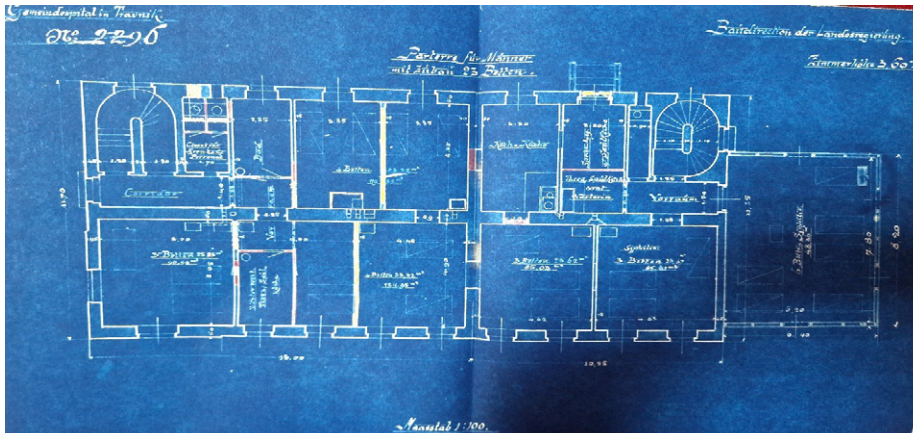
Skica 2. Bočni prikaz bolničke zgrade

Skica 3. Unutrašnji sadržaj bolnice: raspored prostorija

Skica 4. Raspored soba za ženske pacijente

Skica 5. Raspored soba za muške pacijente

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH)
 - Fond: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVBiH)

Objavljeni izvori:

- *Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina*. 1878-1901. Sarajevo: Landesdruckerei, 1903.
- Glück, Leopold. *Mittheilungen aus der Abtheilung für Syphilis und Hautkranke des Bosn. – Herceg. Landesspitals in Sarajevo*. Wien: Verlag von Joseph Šafar, 1898.
- *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine*. Godina 1906. Zagreb: C. i Kr. Ministarstvo financija, 1906.
- *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen, Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878–1880*. Allgemeiner Theil – Politische Verwaltung, zum amtlichen Gebrauche, Band I. Wien: Staatsdruckerei, 1880.

- Schweiger, dr. Siegfried. *Therapeutische Indicationen für interne Krankheiten. Ein Hand- und Hilfsbuch für den praktischen Arzt.* München: Seitz & Schauer, 1893.
- Sladović, Eugen sast. *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Bosanska Pošta, 1915.
- Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine. *Godina 1879.* Sarajevo: C. i kr. vladina tiskarna, 1880.
- Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine. *Godina 1885.* Sarajevo: C. i kr. vladina tiskarna, 1886.

Štampa:

- *Bosnischer Bote*, Sarajevo, 1900, 1901.
- *Bošnjak*, Sarajevo, 1894.
- *Nada*, Sarajevo, 1895.
- *Sarajevski list*, Sarajevo, 1883, 1899.

Knjige:

- *Endemijski sifilis u Bosni i Hercegovini.* Zagreb: Ministarstvo zdravstva Nezavisne Države Hrvatske, 1942.
- Imamović, Mustafa. *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* Sarajevo: Svjetlost, 1976.
- Jeremić, Risto. *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama od kraja XIX vijeka.* Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935.
- Kreševljaković, Hamdija. *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918).* Sarajevo: Arhiv Grada Sarajeva, 1969.
- Mašić, Izet. *Zdravstvo u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog perioda.* Sarajevo: Avicena, 1994.
- Sugar, Peter F. *Industrialization of Bosnia-Hercegovina: 1878–1918.* Seattle: University of Washington Press, 1963.

- Zlodi, Zdravka / Lis, Tomasz J. *Bosna u uspomenama poljske liječnice Theodore Krajewske z Kosmowskich: (1854–1935)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.
- Žujo, Valerijan. *Doktor Karel Bayer*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2020.
- Younis, Hana. *Od dućana do pozorišta: Sarajevska trgovačka elita 1851–1878*. Sarajevo: Institut za historiju, 2017.

Članci:

- Bakija-Konsuo, Ana / Mulić, Rosanda. “Lepra – Danas zaboravljena u Hrvatskoj?”. *Acta Medica Croatica*, br. 65 (2011): 251-255.
- Ćurić, Hajrudin. “Zdravstvene prilike u BiH pred kraj turske vladavine”. u: *Zbornik radova Prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*. Sarajevo: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1970, 175-186.
- Fuchs, Brigitte. “Weiche Knochen – Medizinhistorische Diskurse über Ethnizität, Religion und Weiblichkeit in Bosnien und Herzegowina (1878–1914)”. *Virus*, Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin, Band 7. (2008): 69-83.
- Imamović, Mustafa. “Uvodna riječ o Bosanskom ustavu”. u: *Bosanski ustav*. Sarajevo: Muslimanski glas, 1991, 7-56.
- Juzbašić, Dževad. “Die österrieichisch – ungarische Okkupationsverwaltung in Bosnien – Herzegovina, Einige Aspekte der Beziehungen zwischen Militär – und Zivilbehorden”. *Prilozi*, br. 34 (2005): 81-112.
- Jo, Hyunju / Song, Chororng / Miyazaki, Yoshifumi, “Physiological Benefits of Viewing Nature: A Systematic Review of Indoor Experiments”, *Int J Environ Res Public Health*, br. 16/23 (2019): 4739-4762 (pristup ostvaren 13. 5. 2024. <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/23/4739>).
- Lis, Tomasz Jacek. 2020. “Službenici u Bosni i Hercegovini 1878–1918”. *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 52, br. 2 (2020): 629-656.

- Kasumović, Amila. “Prilog povijesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini u doba Austro–Ugarske uprave: prostitutke”. *Historijski zbornik*, god XL (2007): 161-179.
- Kasumović, Amila. “Priliv činovnika iz Austro–Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije 1878”, u: *Zbornik Božene Vranješ Šoljan*. Zagreb: FF Press, 2022, 89-103.
- Krajewska, Teodora. “O tuberkulozi u Sarajevu”. u: *Glasnik Centralnog higijenskog zavoda*. Beograd: Štamparija Centralnog higijenskog zavoda, 1927, 105-132.
- Mašić, Izet. “Contribution of Arabic Medicine and Pharmacy to the Development of Health Care Protection in Bosnia and Herzegovina - the Second Part”. *Medical Archive*, br. 71/6 (2017): 439-448.
- Radušić, Minela. “Problemi i poteškoće u izučavanju *Odnosa vlasti prema zdravstvenom pitanju u Bosni i Hercegovini (1878–1941)*, prema građi Arhiva Bosne i Hercegovine”. *Historia Moderna*, god. 2, br. 2 (2021): 133-163.
- Šukalo, Aziz / Škrbo, Armin / Zunić, Lejla / Čatić, Tarik. “Sarajevo Private Pharmacies in the 19th and 20th Centuries.” *International Journal on Biomedicine and Healthcare*, br. 6/2 (2018): 94-109.
- Damir Tadić, “Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova u Livnu do Drugog svjetskog rata.” u: *Spasenje od grijeha – Ozdravljenje od bolesti*. Livno – Split: Franjevački samostan sv. Petra i Pavla – Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu – Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, (2021): 145-191.
- Zon, M. “Razvitak zdravstvene i medicinske kulture u Bosni i Hercegovini pod Austro – Ugarskom okupacijom”. *Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae*, god. X. br. 2 (1970): 129-139.

Neobjavljena doktorska disertacija:

- Radušić, Minela. “Odnosi vlasti prema zdravstvenom pitanju u Bosni i Hercegovini 1878-1941: komparativni pristup istraživanju”. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2024.

Sadržaji s weba:

- “Favus”, Medscape (pristup ostvaren: 6. 2. 2024, <https://emedicine.medscape.com/article/1090828-overview?form=fpf>)
- “Trahom”, Hrvatska enciklopedija (pristup ostvaren: 9. 2. 2024, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61983>)

Conclusion

The Modern Hospital in The City of Viziers: *Question of the New Hospital in Travnik Built in 1899 and Work of the Medical Institute in its first Years*

The original municipal hospital in Travnik, which was adapted in 1887 in a private Bosnian house, was far below the health and hygiene standards that were valid in the Austro-Hungarian Monarchy. Although the water leakage, lack of light and constant humidity on the one hand, and the collapse of part of the building on the other, indicated a need for an urgent reaction of the competent institutions, the Austro-Hungarian authorities postponed the resolution of this issue until the very last moment. When, on the initiative of the municipal authorities, the question of building a new hospital was brought up in November 1895, all the complexities and bizarreness of the unresolved state and legal position of Bosnia and Herzegovina came to the surface. Although the conclusions of the expert commissions that went to the field on several occasions confirmed the poor conditions of the existing and the urgency of constructing a new building, the very sensitive and unclear status of the occupied province, which was not annexed to either the Austrian or Hungarian part of the Monarchy, and the principle of self-financing on which the financial policy rested in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian administration, appeared as basic obstacles to solving this issue. The poverty and disorganization of the municipality of Travnik, which was not ready to financially manage the construction project on one hand, and the fact that neither the Austrian nor the Hungarian side wanted to invest in the area not under their authority on the other hand, resulted in a very rigid and inflexible attitude of the Joint Ministry of Finance. Since Vienna was not ready to give an approval for the construction of a new building, with an excuse that there was no additional money, the issue of the hospital was initially tried to be

solved by renovating the existing building. However, thanks to the persistence of the Provincial Government in Sarajevo, which in 1897 again sent a health commission to examine the profitability of the renovation project, and which in the end did not want to give up on the urgency of building a new facility, Travnik and its surroundings got a new, modern hospital in 1899. In addition to the fact that this case showed that when it came to health modernization, the initiative moved from local (municipal) through provincial bodies to the Centre, the analysis carried out here pointed to a slightly different role of the Provincial Government than the one emphasized by the older Bosnian historiography. Thus, it can be seen that the Government in Sarajevo did not always and blindly follow the orders of Vienna, but very often knew how to show disagreement and persistence. Since the new hospital in Travnik was the first health institution that was purpose-built in this area and in accordance with the valid health and hygiene standards in the Monarchy, in this sense we can speak of a significant modernization step forward. Higher quality medical services, which were offered by qualified doctors from Travnik, in adequately equipped operating theatre and laboratories, certainly contributed to the extension of lifespan and the preservation of human health.

